

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ

SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF SOCIAL CONDITIONING OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR ILLEGAL FISHERY, ANIMAL HUNTING OR OTHER WATER EXTRACTION ACTIVITY

Оробець К.М.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального права № 2

Національного університету

«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Розглянуто соціально-економічні чинники як складову частину системи соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. З'ясовано сфери господарського використання продуктів та продукції водних промислів. Розкрито матеріальні прояви шкоди, яка заподіюється державі нерациональним використанням водних біоресурсів.

Ключові слова: соціальна обумовленість кримінальної відповідальності, рибне господарство, екологічна шкода, економічна оцінка водних біоресурсів, незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Рассмотрены социально-экономические факторы как составная часть системы социальной обусловленности уголовной ответственности за незаконное занятие рыбным, звериным или другим водным добывающим промыслом. Установлены сферы хозяйственного использования продуктов и продукции водных промыслов. Раскрыты материальные проявления вреда, который причиняется государству нерациональным использованием водных биоресурсов.

Ключевые слова: социальная обусловленность уголовной ответственности, рыбное хозяйство, экологический вред, экономическая оценка водных биоресурсов, незаконное занятие рыбным, звериным или другим водным добывающим промыслом.

The socio-economic factors as part of the social conditioning of criminal liability for illegal fishery, animal hunting or other water extraction activity are considered. The areas of economic use of aquatic products are identified. The material manifestations of the harm that is caused to the government mismanagement of marine biological resources are disclosed.

Key words: social conditioning of criminal responsibility, fisheries, environmental damage, economic valuation of marine biological resources, illegal fishery, animal hunting or other water extraction activity.

Постановка проблеми. Особливістю суспільних відносин, що забезпечують у водній екосистемі раціональне використання та охорону живих ресурсів, які мають промислове значення, збереження екологічної рівноваги та підтримання природного відтворення й екологічної безпеки, є те, що їх виникнення та функціонування пов'язані як з суто екологічними, так і економічними інтересами суб'єктів. Рибне господарство є невід'ємною складовою економіки держави, а продукти та продукція водних промислів, тобто вилучені з природного середовища і перероблені водні біоресурси, набувають економічної цінності, що дає можливість оцінювати шкоду, завдану довкіллю, у грошовому еквіваленті. Тому дослідження суспільного підґрунтя кримінальної відповідальності за незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 Кримінального кодексу України, в подальшому – КК) не може вважатися повним без висвітлення групи соціально-економічних чинників.

Стан дослідження. У спеціальній літературі неодноразово здійснювалися спроби виробити цілісну концепцію економічної оцінки природних ресурсів. Також наявна низка публікацій, в яких висвітлюються матеріальні прояви шкоди, що заподіюється незакон-

ним добуванням водних живих ресурсів. Однак результати проведених досліджень потребують критичного осмислення, систематизації та узагальнення в аспекті подальшого вдосконалення протидії браконьєрству, і насамперед кримінально-правовими засобами.

При підготовці цієї статті використано роботи Т. Дьоміної [1], О. Константинова [2], Р. Лацко [3], П.Г. Олдака [4], Ю. Турлової [5] та деяких інших дослідників.

Мета статті полягає у розкритті тих соціально-економічних явищ і процесів, які свідчать про необхідність збереження та посилення заходів кримінальної відповідальності за незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Виклад основного матеріалу. У соціально-економічних чинниках проявляється залежність економічних відносин, що існують у суспільстві, від дотримання усіма суб'єктами встановленого порядку добування водних живих ресурсів. Економічні відносини є універсальними, вони входять як структурний елемент в одні суспільні відносини і пронизують собою інші [6, с. 15].

У структурі суспільних відносин у сфері довкілля економічна складова хоча й відіграє достатньо важливу роль, проте не є всеосяжною. Слід погодитися

з висновком Л. Мельника, який виокремлює властивості природних благ і факторів, що обмежують сферу використання економічних показників для розв'язання екологічних проблем: 1) фізіологічні, соціальні й екологічні функції природи безцінні в економічному значенні; 2) природні фактори не можуть бути штучно відтворені через діяльність економічної системи; 3) більшість зазначених функцій не можуть бути замінені через залучення інших форм капіталу; 4) значна частина природних факторів не дозволяє їх відчуження [7, с. 342-343]. Тому соціально-економічні чинники не здатні відобразити всіх проявів взаємозв'язку довкілля та суспільства.

Соціально-економічні чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом можна розподілити на дві основні групи: по-перше, ті, що пов'язані з промисловою значущістю водних живих ресурсів та визначають економічну цінність продуктів і продукції водних промислів; по-друге, ті, що вказують на матеріальні збитки від нерационального використання зазначених ресурсів, а також витрати з їх відтворення (тобто різні форми державного субсидування рибно-господарського комплексу).

Слід погодитися з думкою Ю. Турлової про те, що економічний аспект певної соціальної цінності виявляється у здатності останньої задовольняти матеріальні потреби суспільства [5, с. 252]. Закріплене у ст. 13 Конституції право власності Українського народу на національне багатство, невід'ємною частиною якого є природні ресурси, являє собою матеріальну основу економічної безпеки України [8, с. 539]. Окремі природні ресурси, довкілля в цілому можна розглядати як складову частину продуктивних сил суспільства, а його відтворення в мікро- та макро-економічних масштабах – необхідну умову безперервності процесу суспільного відтворення [3, с. 76].

У сучасній літературі виділяють дві основні концепції економічної оцінки природних ресурсів: витратну та рентну. В основу витратної концепції покладено витрати на освоєння природних ресурсів, а рентна концепція базується на обчисленні різного розміру доходу, який отримується при експлуатації природних ресурсів [1, с. 103]. Прямих же вартісних оцінок об'єктів природи отримати не можна через те, що природа як така лежить поза межами процесу праці [4, с. 32].

Водні біоресурси виступають сировинною базою суспільства і при вилученні з природного середовища набувають ознак товару, залучаються до суспільного виробництва. Продукти та продукція водних промислів використовуються: а) у харчовій промисловості. Риба та інші продукти моря є джерелом усіх незамінних амінокислот і тому в частині забезпечення організму людини білком можуть споживатися замість м'ясних продуктів, а також містять велику кількість вітамінів, корисних макро- та мікроелементів (особливо йоду). Висока біологічна цінність цих продуктів дозволяє широко використовувати їх як у харчуванні здорової людини, так і в дієтичному

харчуванні хворих [9, с. 127-130]; б) у фармакології – при виготовленні лікарських препаратів і біологічних активних домішок; в) у сільському господарстві – як корм або підкорм для худоби, як добриво; г) у технічній сфері зелені водорості використовуються для відновлення біологічних властивостей очищених стічних вод та в системах збагачення середовища киснем (наприклад, у космічній галузі [2, с. 405; 10 с. 72]); г) у інших сферах економіки.

Водночас рибне господарство є споживачем продукції та послуг значної кількості галузей народного господарства, зокрема, суднобудування, машинобудування, транспорту та інших [11, с. 5].

Останнім часом заняття водним добувним промислом стає все більш поширеним видом людської діяльності. За даними Організації ООН з питань продовольства та сільського господарства (FAO), починаючи з 1950-х і до середини 1990-х років світовий вилов риби зріс із 20 мільйонів до 110 мільйонів тонн на рік, причому споживання рибної продукції на рік підвищилось з 7 до 14 кг на одну особу [12, р. 507]. Світовий вилов безхребетних водних тварин також є значним і становить: добування двостулкових моллюсків – 2,9 мільйонів тонн на рік, головоногих – близько 3 мільйонів тонн, ракоподібних – 5 мільйонів тонн [13, с. 65]. Щодо стосується водних рослин, то найбільшими у світі є обсяги добування бурих і червоних водоростей (за станом на середину 1980-х років – відповідно 2,1 та 0,8 мільйонів тонн на рік), значно менше добувають зелені водорості (4 тисячі тонн на рік) [2, с. 383].

Масове неконтрольоване добування водних живих ресурсів, їх хижацьке знищення за останні роки стає однією з основних причин кризових явищ у рибному господарстві держави. Так, за словами експертів, рибопродуктивність українських водоймищ перебуває на рівні 10-15% від планової: кількість риби зменшилася настільки, що вона майже втратила здатність до самовідтворення. Основний економічний прояв збитку від нерационального використання водних біоресурсів полягає в тому, що браконьєрство реально загрожує продовольчій безпеці країни [14, с. 26].

За офіційними результатами досліджень, проведених наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть, у 1999 році вилов риби та добування морепродуктів в Україні становили 338,8 тисяч тонн, що нижче рівня 1990 року на 68,4%, виробництво товарної харчової рибної продукції, включаючи консерви рибні, – 254,2 тисяч тонн, що менше від 1990 року на 62,9% [11, с. 5]. У Харківській області загальний вилов риби у 2000 році порівняно з 1995 роком (1464 тонн) скоротився на третину (і склав 1025 тонн); у 2005 році склав 987 тонн, у 2006 – 1146 тонн. Виявлені значні диспропорції у вилові різних видів риби: так, якщо вилов коропа у 2006 році порівняно з 1995 роком скоротився майже в 4,5 рази (179 тонн у 2006 році порівняно з 783 тоннами у 1995 році), то вилов товстолоба, навпаки, зріс приблизно у 1,5 рази (910 тонн у 2006 році та 659 тонн у 1995 році) [15, с. 158]. Такі диспропорції, звісно, позначаються на промисловій цінності зазначених видів риби.

Як наслідок поєднання істотного зменшення пропозиції відповідних товарів і попиту, що збільшується через приріст населення планети, зростають світові ціни на рибну продукцію та обсяг її імпорту за цими цінами в держави, які взагалі не мають достатнього запасу водних живих ресурсів або через певні причини втратили його. Так, за останні кілька десятиліть у світі світова ціна на оселедець зросла з 238 доларів до 1000 доларів за тунну, а на минтай – з 215 до 1202 доларів за тунну. Згідно з оцінками Міністерства економіки, за підсумками 2008 року український ринок риби і рибопродуктів був залежним від імпорту на 71,3%, а це найвищий показник за всіма основними групами продовольства [16, с. 21]. Ці негативні явища в економіці України, викликані різким зменшенням запасів водних біоресурсів, обумовлюють потребу у посиленні протидії незаконному зайняттю рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

В Україні поряд із тенденцією до зниження загального вилову риби залишаються вельми значними обсяги її незаконного добування. Масове поширення незаконного водного промислу практично в усіх регіонах України зумовлюється низкою причин соціально-економічного характеру, такими, як низький рівень життя в Україні, безробіття, інфляція, наслідки світової економічної кризи тощо. Незаконне заняття водним добувним промислом стає основним джерелом доходів для певної частини суспільства, оскільки дає можливість при мінімальних витратах отримувати значний «тіньовий» дохід за рахунок практично необмеженого масового вилову промислово значущих видів водних тварин і рослин.

Щорічні офіційні прибутки від морського риболовства у всьому світі за станом на 1990-ті роки оцінювалися в 70 мільярдів доларів США при загальних витратах приблизно у 124 мільярди доларів, через що рибна промисловість визначається багатьма західними дослідниками як збиткова галузь світової економіки, така, що потребує субсидування [12, р. 516-517]. Відновлення популяцій водних організмів у масштабах держави, окрім прямих матеріальних витрат, потребує фінансового забезпечення створення та функціонування відповідної наукової і технічної бази. Тож надприбутки, що можуть отримувати особи, які незаконно займаються водними добувними промислами, повинні не лише компенсуватися в еквівалентному грошовому розмірі, а й вимагають додаткових витрат з боку держави для відновлення рівноваги водних екосистем. І це значно підвищує небезпечність зазначених діянь, особливо за умов їх поширення у суспільстві.

Висновки. Соціальної обумовленості кримінальної відповідальності властивий комплексний характер, вона охоплює цілу систему різнопланових суспільних процесів та явищ, серед яких важливе місце посідають соціально-економічні. Саме дослідження соціально-економічних чинників не тільки беззаперечно доводить необхідність існування кримінальної відповідальності за незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, а і значною мірою ідентифікує напрямки подальшого вдосконалення ст. 249 КК України, насамперед це стосується посилення санкцій майнового характеру, які мають бути адекватними високій суспільній небезпечності цього корисливого злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демина Т. А. Экология, природопользование, охрана окружающей среды [Текст] / Т. А. Демина. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 143 с.
2. Константинов, А. С. Общая гидробиология [Текст] : учебн. / А. С. Конс-тантинов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1986. – 472 с.
3. Лацко Р. Экономические проблемы окружающей среды [Текст] / Р. Лацко; сокр. пер. со словац. Т. В. Гальцевой, З. Н. Бузнецовой и В. А. Клима-шевского. – М. : Прогресс, 1979. – 216 с.
4. Олдак П. Г. Равновесное природопользование. Взгляд экономиста [Текст] / П. Г. Олдак ; АН СССР, Сибирское отделение. – Новосибирск : Наука, 1983. – 129 с.
5. Турлова Ю. Соціальні передумови криміналізації браконьєрства [Текст] / Ю. Турлова // Право України. – 2010. – № 2. – С. 250–257.
6. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю [Текст] : монографія / О. Е. Радутний. – Х. : Ксіпон, 2008. – 202 с.
7. Основи стійкого розвитку [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. Л. Г. Мельника. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.
8. Мочерний С. В. Економічна теорія [Текст] : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – Вид. 4-те, стереотип. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 640 с.
9. Справочник по диетологии [Текст] / под ред. А. А. Покровского, М. А. Самсонова. – М. : Медицина, 1981. – 704 с.
10. Романенко, В. Д. Основы гидроекологии [Текст] : учебн. / В. Д. Романенко. – К. : Генеза, 2004. – 664 с.
11. Про Концепцію розвитку рибного господарства України [Текст] : Постанова Верховної Ради України від 13 липня 2000 р. № 1885-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 31. – Ст. 1299. – С. 4–10.
12. Stone, Ch. D. Too Many Fishing Boats, Too Few Fish: Can Trade Laws Trim Subsidies and Restore the Balance in Global Fisheries? [Text] / Ch. D. Stone // Ecology Law Quarterly. – 1997. – Vol. 24. – № 3. – P. 505–544.
13. Екологічна енциклопедія [Текст] : У 3-х томах / редкол.: А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – Т. 1. А–Е. – 432 с.
14. Буткевич Б. Велика риболовля [Текст] / Б. Буткевич // Український тиждень. – 2009. – 5–11 червня. – № 22. – С. 26–29.
15. Харківська область у 2006 році [Текст] : стат. щорічник / за ред. М. Л. Чмихала. – Х. : Гол. управління статистики у Харківській обл., 2007. – 560 с.
16. Уляницький Д. Уплыли [Текст] / Д. Уляницький // Власть денег. – 2010. – № 24. – С. 20–22.